

Лук'яненко О. В. КПРС проти СТАЛІНА: культ проти культу / Лук'яненко Олександр Вікторович // Молода наука України: перспективи та пріоритети розвитку. Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції «Молода наука України: перспективи та пріоритети розвитку». 25-27 липня 2012 р. – Одеса, 2012. – С.81-84.

КПРС ПРОТИ СТАЛІНА: КУЛЬТ ПРОТИ КУЛЬТУ

Лук'яненко О. В.,

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
аспірант кафедри історії України*

Після смерті Й. Сталіна почався період, відомий як період десталінізації. Однієї з його складових був наступ на культ «вождя народів». Наступали на всіх фронтах, у тому числі на фронті заміни одного культу іншим. Згідно наших досліджень, процес заміни культу Сталіна культом КПРС упродовж «відлиги» пройшов три періоди: початковий (кризовий) (до 5.03.1953 р.), основний (формуєчий) (5.03.1953 – 20.02.1956 р.) та оновлювальний (приспосувальний) (20.02.1956 – 1964 р.). У розпал оновлювального періоду, 1957 р., з початком «ліберальних політичних чисток», ідеологи вдало використовують критерій самоочищення партії від викривлень. Він часто використовувався освітянами у декларації непогрішимості та правильності політичних розправ у КПРС. Так, учитель полтавської школи №13 Мешко зауважував: «Хто б не ставав на її шляху, вона чесно та суворо розвінчує його і прибирає з дороги» [34, арк.14]. Партія перебрала повноваження натхненника та організатора здобутків людей. Свідчення цьому – у списках наукових тем педагогічних інститутів України [35, арк.23]. Навіть у вітальному листі заступника міністра освіти О. Русько до 40-річчя Жовтневої революції освітян країни вітали як безмежно відданих вождеві, натхненнику та організатору усіх перемог – Компартії [36, арк.31].

У 1957 р. у Сталіна почали відбирати статус продовжувача справи Леніна. Так, у звіті кафедри марксизму-ленінізму Полтавського педінституту завідувач кафедри Д. Степанов хвалив колегу В. Костенка за використання праці Сталіна

про основи ленінізму, де «корифей» захищав ленінізм від троцькістів. Однак, вправною рукою невідомого коректора чорнилами іншого кольору текст було замальовано [37, арк.1]. Така ж ситуація спостерігалася і в широкій пропаганді. У кінофільмі «Незабутні роки», що вийшов у 1957 р., демонстрували кадри з життя країни після смерті Леніна. На екрані демонструвалася фігура Сталіна, однак, диктор жодного разу не назвав його ім'я, лише говорив, що справу Леніна продовжила партія [38]. Яскравим прикладом перетягування «ідеологічної ковдри» з постаті Сталіна на аморфну постать КПРС є передрук творів, присвячених Сталіну із заміною імені вождя партією. Так, у 1953 р. з'явилися наступні поетичні рядки: «Законом стало нам вождеве слово, / І мисль вождя як сонце нам сія... / В палкім змаганні – в полі, на будові / Ми несемо в серцях його ім'я. / Немає щастя більшого на світі, / Як вчитись в нього жить, перемагать, / З вождєвих творів, мудрістю налитих, / Натхнення й силу творчую черпать...» [39]. В оновлювальний період цей самий вірш було використано у періодиці Полтавщини. Звісно, із певними пристосуваннями: «вождеве слово» перетворилося на слово «партійне», а «вождеві твори» стали «її накресленнями» тощо [40]. Винахідливі митці на редактори змінили лише декілька слів у творі, і від праведності та справедливості Сталіна не залишилося місця, натомість народилася ода новому проводиреві. Не дивно, що у мислячих людей з'являлися зауваження створенню нового культу на «Сталінських рештках». Так, студентка історико-філологічного факультету Станіславського педінституту Р. Снісер обурювалася: «Навіщо партія хвалиться успіхами, навіщо вихваляти партію. Чи не буде в цьому новий культ?» [41, арк.19]. Такі зауваження знаходили реакцію органів держбезпеки, аніж широких мас.

Надалі процес партійного культотворення поглибився. Сталіна, позбавивши статусу вождя та учителя, почали відривати від людей. Якщо 1953 р. студенти Полтавського педінституту на зустрічі з радянськими письменниками заявляли, що «Сталін і народ – єдині» [42], у 1958 р. Хрущов на виступі перед виборцями Москви уже зауважував: «партія комуністів – це плоть від плоті і кров від крові народу» [43]. А Першотравневі заклики

відзначали, що саме вона «невтомно й наполегливо сіяла в народі зерна правди і світла – марксистсько-ленінське вчення» [44]. До речі, нова редакція історії партії, що побачила світ тогоріч, на відміну від видання 1938 р., позбулася згадок про Сталіна та атрибутів партії «Леніна-Сталіна». Єдиним генієм, що випереджав Маркса та Енгельса за геніальністю став Ленін [48, арк.12].

Ще п'ять років назад «сонцем негасимим в небесах», яке гріло «серця і наші душі», хто вів народ «в битвах і трудах», був товариш Сталін [45]. Проте, його батьківські функції розвіялись разом із іншими атрибутами культу. «Вічним джерелом» натхнення і тепла для людей стала КПРС [46]. Більше того, вона напряду заступила батька-Сталіна: «Як мати кохана, розумна і вірна, / З'єднала народи у дружну сім'ю, / До неї любов всенародна безмірна, / Ми їй довіряємо долю свою» [47]. Не дивно, що Сталін від диктатора власної волі перетворився на транслятора волі партії. На цьому вимагали наголошувати на лекціях у студентах. Так, викладач Полтавського педінституту П. Денисовець згадуючи виступи та рішення Сталіна протягом Великої вітчизняної війни, радив говорити, що він лише озвучував директиви партії [49, арк.54зв].

Апогеєм тиску на свідомість можна вважати 1961 р., коли з партійних документів та лекційних кафедр партія постала «розумом, честю і совістю нашої епохи» [50]. Цьому сприяло колективне обговорення проекту Статуту та Програми КПРС, влаштоване у масштабах усього СРСР. Звісно, виникла проблема чистоти самої партії та нечистоплотності партійців. Аби культ «честі і совісті» не страждав, пропонувалися численні заходи. Викладач Полтавського педінституту В. Євтушенко пропонував «провести чистку рядів партії, виключивши з її лав комуністів, що користуються своїм службовим становищем для повного забезпечення свого матеріального добробуту». Ці так звані «плями капіталізму» на чистому образі партії його колега Міщенко натомість радив виводити скромністю життя по-ленінськи [51, арк.101-103]. Як колись із Сталіним, утворюється прірва між культовою постаттю (тепер уже позатілесною партією) та усіма іншими, які часто не гідні її чистоти. Навіть дозвіл на розмови про її життєдіяльність тлумачаться як вияв високого довір'я,

яке мало кому демонструвалося [52, арк.176]. КПРС остаточно заступила Сталіна на його п'єдесталі: «Ти, моя Партіє, / Ти / Правди учитель і розум крилатий, / Слово із криці, як дзвін, голосне, / Ти – мені батько, / Ти – мені мати, ти мені, Партіє, все!» [53].

Не дивно, що навіть «найбільш ідеологічні» працівники вищої школи – співробітники кафедр марксизму-ленінізму часто висловлювалися проти подібних культотворчих тенденцій. Так, викладачка з Полтави М. Малич погоджувалась із пропозиціями завкафедри у кожній лекції наголошувати на керівній і спрямовуючій ролі КПРС. Хоча сама визнавала, що не бачила потреби абсолютизувати партію [54, арк.1]. Їй в унісон Ф. Бур'яновський з Бердичівського педінституту у розпалі обговорень «найдосконалішого» статуту почав критично ставитись на лекціях до нового політичного ідола, називаючи її «державною партією» [55, арк.139]. А полтавський лаборант М. Малишев взагалі заявив, що він не міг займатися пропагандою, бо положення нової Програми ЦК КПРС не відповідали його світогляду [56, арк.1].

Отже, процес заміни культу Сталіна культом КПРС упродовж хрущовської «відлиги» пройшов три періоди: початковий (кризовий), основний (формуючий), оновлювальний (пристосувальний). Першому властиві тиск сталінської постаті та другорядність партії як посередника між «генієм людства» та його народом. Під час другого періоду відзначене поступове звільнення партії від «сталінських» характеристик. Зроблені перші спроби перенесення сталінських атрибутів на образ КПРС. Упродовж третього періоду відбувся активний процес створення культу партії із решток культу Сталіна. Вона перебрала на себе його функції та характеристики як вождя, натхненника військових перемог, учителя та вихователя поколінь; стала новим об'єктом лояльності та вірності у службових характеристиках, отримала догмат непогрішимості рішень та легітимізацію чисток (право самоочищення) від своїх ворогів. З кожним новим роком аморфна, трансцендентна колективна КПРС забиравала у Сталіна звання корифея науки, продовжувача справи Леніна, навіть батьківський статус щодо народу. Властивими стали зміни художніх творів із

заміною Сталіна партією, нові тлумачення сталінської діяльності як трансляції волі партії. Почала утворюватись властива сталінізму прірва між «чистою, недосяжною, справедливою» партією та пересічними громадянами. Проте, саме в останній період почало зароджуватися відверте протистояння політиці формування нового культу партії, що знайде вираження у дисидентському рухові часів «застою». Таким чином, оновлювальний період «відлиги» стане початком кризового періоду процесу розвитку культу КПРС у період «застою».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Держархів Полтавської області, ф.П-244, оп.1, спр.3946, 37 арк.
2. Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.241, 29 арк.
3. Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп. 1, спр.570, 48 арк.
4. Там само, спр.594, 200 арк.
5. Архів Олександра Лук'яненка, ф.1, оп.1, спр. Незабываемые годы (Режисер: Копалін І.,1957).
6. Нетеса М. За Сталіна! // ЗП. – 22 лютого 1953 р. – №38. – С.3.
7. Нетеса М. За партію! // ЗП. – 3 березня 1957 р. – №44. – С.3.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.71, спр.209, 108 арк.
9. Пашко А. Безсмертя // ЗП. – 1 квітня 1953 р. – №67. – С.3.
10. Промова тов. Хрущова М. С. // ЗП. – 15 березня 1958. – №55. – С.1-3.
11. За світле майбутнє всього людства // ЗП. – 1 травня 1958. – №87. – С.1.
12. Гончаренко І. Сталіна силою ми дужі // Літературна Україна. – 10 березня 1953. – №12. – С.4.
13. Пашко А. Наших сил джерело // ЗП. – 1 січня 1958. – №1. – С.2.
14. Носенко Я. Пісня про Компартію // ЗП – 16 березня 1958. – №56. – С.2.
15. Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп. 1, спр.673, 69 арк.
16. Там само, спр.778, 65 арк.
17. Данішев С. Розум, честь і совість // ЗП. – 22 липня 1961. – №147. – С.3.
18. Держархів Полтавської області, ф.П-251, оп. 1, спр.4834, 181 арк.
19. Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп. 1, спр.756, 181 арк.
20. Онкович Д. Тобі, Партіє! // ЗП. – 2 лютого 1962. – №23. – С.1.

21. Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп. 1, спр. 778, 65 арк.
22. ЦДАГО України, ф.1, оп.71, спр.253, 172 арк.
23. Держархів Полтавської області, ф.П-251, оп. 1, спр.4837, 237 арк.